

17. ve 18. YÜZYILLARDA EDİRNE'DE VAKIF KURUCULARININ TOPLUMSAL STATÜLERİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER

Şerife (Eroğlu) Memiş*



Özet

Edirne'de kurulan vakıflar Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Türk-İslam nüfusunun artması ile beraber uygulanan iskân politikası ile yakından ilgilidir. 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne'de vakıf kurucularının toplumsal statülerine ilişkin bazı tespitleri konu alan çalışma dört kısımdan oluşmuştur. Çalışma, Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan vakfiye kayıtlarının analizine dayanmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne şehrinde vakıf kurucularının toplumsal statüleri genel olarak ele alınmış; ikinci ve üçüncü kısımlarda bu statüler, ele alınan dönemde Osmanlı toplum yapısı doğrultusunda askerî ve reaya sınıfları başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler hazırlanan tablolarla da desteklenerek, bu sınıfların yüzdelik dilimlerdeki oranları, özellikleri ve farklılıkları dile getirilmiştir. Bu bağlamda her bir sınıf için rastgele seçilmiş bazı örneklerle de yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise, vakıf kurucuları menşelerine göre kısaca ele alınmış, ayrıca cinsiyetlerine göre de gruplandırılmıştır. Sonuç bölümünde ise, ulaşılan bilgiler ışığında bazı değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Edirne, Vakıf, Edirne Vakıfları, Statü, Toplumsal Statü

SOME OF THE FINDINGS RELATING TO THE SOCIAL STATUS OF THE FOUNDERS OF PIOUS FOUNDATIONS (WAQFS) IN EDİRNE DURING THE 17TH AND 18TH CENTURIES

Abstract

Pious foundations (waqfs) in Edirne were closely related to the settlement policy of the Ottoman Empire in Rumelia which was applied as a result of the increase in Turkish-Islamic population in the region. This present study confines itself to some of the findings related to the social status of the founders of waqfs in Edirne during the 17th and 18th centuries. This study is based on the analysis of the records of endowment deeds (vakfiyes) in the Archive for Waqf Records. In the first part, social statuses of the waqf founders in Edirne are examined in general terms. Then, in the following two parts these statuses are evaluated under the headings of askerî and reaya within the context of Ottoman social structure. These evaluations are also supported by the charts and the percentage of these classes in the rates of segments, features and differences are mentioned. In this context, some examples chosen at random for each class are given. In the fourth, waqf founders are discussed briefly according to their origins and grouped due to their genders. In the conclusion, some assessments are given in the light of information obtained in this study.

Key Words:

Edirne, Waqf, Waqfs of Edirne, Status, Social Status

* Vakıf Uzman Yardımcısı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında, hatta bütün 14. ve 15. yüzyıl boyunca, Rumeli'nin Türk unsuru ile iskânı öncelikli bir konu olarak hep gündemde kalmış ve göçer Türkmen kabilelerinin yeni fethedilen topraklara nakline ve orada hizmet görmelerine çalışılırken, diğer vasıtalarla da bu imkânın desteklenmesine büyük önem verilmiştir. Bu bağlamda, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyleri gibi büyük ümerânın; mirahur, hazine darbaşı, kılarcı gibi sarayın yüksek memurlarının; ulema, meşâyih ve fâkihlerin bu iskân ve kolonizasyon hareketlerinde büyük rolleri ve hizmetleri olmuştur. Devlet hizmetinde vazife görenler kendi dirlikleri dâhilinde bir taraftan köy, çiftlik, mezraa gibi meskûn mahaller kurmuşlar, diğer taraftan da reâyânın refahı ve Türk-İslam halkının bu yerlerde çoğunluk oluşturabilmesi için bütün imkânlar sağlanmış, gerekli tedbirler alınmış ve bu şekilde de reâyâyâ birer kurucu ve şenlendirici görevi yüklenmiştir (Barkan 1942: 279–386). Keza, öteden beri muhtelif tasavvuf cereyanlarına bağlı şeyh (veya baba) ve onlara bağlı dervişlerin (Abdalân-ı Rûm) Anadolu'da yaptıkları gibi zaviyeler açmak, mescit ve tekkeler kurmak, ilk hükümdarlardan aldıkları muafiyetler ve beratlarla bu mıntikalara birer kültürel ve toplumsal, iktisadi faaliyet merkezleri haline getirmek sureti ile bu bölgede küçümsenmeyecek hizmetler yerine getirmişlerdir. Bütün Rumeli'yi kaplayan ve türlü cepheleri, oluşturmaları bulunan bu genel hareket ve siyasetin ilk geniş uygulama alanı Edirne olmuş ve daha sonraki yüzyıllarda Edirne örneği diğer uygulamalara model oluşturmıştır (Barkan 1942: 279–386). Öyle ki, Edirne'nin cami ve medreselerini, türlü hayrât ve vakıflarını görmek, semt ve mahallelerini araştırmak, başta padişahlar olmak üzere, toplumun bütün idareci ve entelektüel kesiminin bir Türk-İslam şehri oluşturmaktaki gayret ve çabalarını görmek açısından önemlidir (Gökbilgin 1952: 20–21, Yediyıldız 1999: 17–33).

Edirne'deki vakıflar, daha ziyade Osmanlı Devleti'nin bu kıtada yerleşmesi ve Türk-İslam nüfusunun artması ile beraber uygulanan iskân politikası ile yakından ilgilidir (Gökbilgin 1965: 160–161). Türk-İslam kültürünün temellerini sağlamlaştırmaya yönelik takip edilen bu politika çerçevesinde, çeşitli sınıf ve meslekteki kimselerin vakıflar kurmaları teşvik edilmiş; vakfedenlere tasarruf hakları sağlanmış, birçok muafiyetler tanınmış, vakıf kurulması çeşitli şartlara bağlanarak *evlâd*, *ahfâd* ve *azadlı*ları ve bunların vakfedenin nesillerine intikal etmesine imkân sağlanmıştır. Vakıflardan yevmiye alanların ölümlemlerinden sonra bu kimselerin geride kalan hanım ve çocuklarına, muhtaç oldukları takdirde, bu yevmiyeler verilmiştir. Bu şekilde bir taraftan hayır amacı takip edilmiş, diğer taraftan da mescit, tekke, zaviye ve diğer tesislerle yeni fethedilen yerlerin imarı tamamlanmıştır (Emecen 1998: 55, Gökbilgin 1965: 161).

Bu çerçevede ele alınan 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne'de vakıf kurucularının toplumsal statülerine ilişkin bazı tespitleri konu alan çalışma, anılan yüzyıllarda Edirne'de kurulan vakıfların kurucularını Osmanlı toplum yapısı içerisinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken şudur ki; buradaki amacımız Osmanlı toplumunu etraflıca tahlil edip değerlendirmek değildir; amacımız 17. ve 18. yüzyıllarda vakıf kurucusu olarak karşımıza çıkan kişilerin toplumsal yapıdaki yerini belirlemektir.¹

¹ Benzer sınıflandırmalar için bkz.: Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas, 1998, s. 23; Bahaeddin Yediyıldız, *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, Ankara 2003, s. 155-8.

Çalışmanın ilk kısmında 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne şehrinde vakıf kurucularının toplumsal statüleri genel olarak ele alınmış ve bu statüler, ele alınan dönemde Osmanlı toplum yapısı doğrultusunda *askerî* ve *reâyâ* sınıfları başlıkları altında değerlendirilmiştir. Menşe'lerine göre kısaca ele alınan vakıf kurucuları, ayrıca cinsiyetlerine göre de sınıflandırılmıştır. Ulaşılan bilgiler ışığında yapılan değerlendirmelerle son verilen çalışma ile de 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne'deki vakıf kurucularının toplumsal statülerine ilişkin genel bir tablo çizilmeye çalışılmıştır.

1. 17. ve 18. Yüzyıllarda Edirne'de Vakıf Kurucularının Toplumsal Statülerine İlişkin Bazı Tespitler

Osmanlı toplum yapısını konu alan çalışmalar genellikle Osmanlı toplumunu iki ana sınıfa ayırmıştır (Mardin 1969: 85, Akdağ 1971: 89-94, Ergenç 1982:107). Bu sınıfların ilki olan *askerî*ler; padişahın verdiği berat ve bu beratta gösterilen görev karşılığı vergi muafiyeti bulunan devlet görevlilerini, yani saray memurları, mülkî memurlar ve ulemayı kapsamaktadır. Askerî sınıfını kaba bir sınıflandırma ile iki gruba ayırmak mümkün ise de, bu araştırmada askerî sınıftan olan vakıf kurucuları dört grup içerisinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ele alınan *askerî*ler, Dîvân-ı Hümayûn üyeleri, seyfiye (*ehl-i örf*), ilmiye ve kalemiye başlıkları altında gruplandırılmıştır. Ayrıca Osmanlı toplumu içerisinde imtiyazlı bir konuma sahip şeyhler ve dervişler (tarikat erbâbı) ile diğer İslam Devletlerinde olduğu gibi asalete dayanan imtiyazlı grubu oluşturan seyyidler (sâdât) zümreleri de yine askerî sınıf içerisinde ele alınmıştır.

Bu sınıflardan ikincisi *reâyâ* olup; bu sınıf vergi vermekle yükümlü olan, fakat devlet yönetimine katılmayan bütün Müslüman ve Gayri Müslim uyrukları içine almaktadır (Mardin 1969: 85). *Reâyâyı* ise; şehirliler (tüccarlar, zanaat erbâbı (*ehl-i hiref*)) ve köylüler (çiftçiler) şeklinde gruplandırmak mümkündür (Akdağ 1971:119-127).

Osmanlı Devleti'nde devletin ekonomik ve idarî politikası çerçevesinde oluşturulan bu toplum yapısı korunmaya çalışılmıştır (Yüksel 1998: 22). İnalcık'ın ifadesi ile "uyruklarını askerilerden uzak tutmak devletin temel kuralıydı. Yalnızca sınırlarda fiilen akıncılık eden ve medresede düzenli bir eğitimden geçerek ulema zümresine girenler, padişahın beratını alıp askerî sınıfın üyeleri olabilirlerdi" (Mardin 1969: 85).

Vakfiyelerde genellikle vâkıfların (vakıf kurucularının) toplumsal statülerine ilişkin detaylı bilgiler verilmiştir. En azından meslekleri genellikle belirtilmiştir. Bu incelemede ele alınan vakfiyelerin tahlili sonucunda, 17. ve 18. yüzyıl Edirne'sinde vakıf kuran kişilerin mesleklerini açık bir şekilde gösteren birer tablo hazırlamak mümkün olmuştur (Tablo I ve II). Bu noktada, askerî sınıfı oluşturan grupların tahliline ve değerlendirilmesine geçmeden önce vakıf kurucularının ne kadarının askerî sınıftan ve ne kadarının *reâyâ* sınıfından olduğunu belirtecek olursak, 17. yüzyılda Edirne'de kurulan ve vakfiyesi Vakıflar Genel

Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut olan 22 vakfiyeye göre, vakıf kurucularının yaklaşık % 73'ü *askerî* sınıfa mensup iken, reâyânın kurmuş olduğu vakıf sayısı birdir (Tablo I). İncelenen söz konusu vakfiyelerden mesleği ve unvanı belirtilmeyen vakıf kurucularının oranı da % 18'dir. Vakfiyeler incelendiğinde ise vâkıflarının *askerî* sınıfa mensup olma ihtimallerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.² Bu noktada önemli bir diğer husus da 17. yüzyılda kurulmuş bir vakfa ait vakfiye kaydının bulunmamasıdır. Vakfın vakfiye hükmünde “atik esas kaydı”nda ise söz konusu vakıfta çalışan görevlilere yer verilmektedir.³

18. yüzyılda Edirne'de kurulan ve vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut olan 49 vakfiyeye göre, vakıf kurucularının, % 67'si *askerî*, % 12'si reâyâdır (Tablo II). İncelediğimiz dönemde vakfiyelerden mesleği ve unvanı belirtilmeyen vakıf kurucularının oranı % 6'dır. ⁴ Diğer önemli bir husus da 18. yüzyılda kurulmuş 7 vakfa ait vakfiye kaydının bulunmamasıdır. Söz konusu vakıfların vakfiye hükmünde “atik/şahsiyet, hüccet, atik esas, tafsil kaydı ve şahsiyet kaydı” gibi çeşitli belgeleri bulunmaktadır.⁵ Dolayısıyla da bu tür belgelerden vakıf kurucusunun unvan ve mesleğinin tespiti yapılamamıştır.

Yukarıda verilen bilgiler 17. ve 18. yüzyıllarda vakıf kurucularının toplumsal statülerini ele alan çalışmalarla karşılaştırıldığında denilebilir ki, söz konusu çalışmalarda örnekleme metodu ile seçilen belirli sayıda vakfiyeden daha genel sonuçlar çıkarılmıştır. Benzer şekilde zaman ve mekân olarak sınırlandırılan çalışmamızda ise, benzer sonuçlara Edirne düzleminde erişilmiştir. Şöyle ki, *askerî* sınıf ve reâyâ sınıflarına mensup vakıf kurucuların oranları mevcut çalışmalarla benzerlikler arz etmektedir. Hasan Yüksel'in 17. Yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolünü konu alan çalışmasında vakıf kuran *askerî* sınıfa mensup olanların oranı % 89,13 iken, reâyâ sınıfına mensub olanların oranı % 0,95 olarak belirtilmiştir (Yüksel 1998: 24). Bu durum 18. yüzyılı konu alan diğer bir çalışmada ise *askerî* sınıfa mensup olanların oranı % 65 iken, reâyâ sınıfı için bu oran % 10 olarak verilmiştir (Yediyıldız 2003: 164-165). Bu çalışmada, vakfiyelerin tek tek analizi sonucunda,

² Bu vakfiyelerden ilki: “el-Hac Mehmed bin el-Hac Mûsâ tarafından kurulan vakıf (VGMA, Def. No: 732/77/62), diğeri ise Hasan Ağa ibn Emrullah Vakfı'dır. (VGMA, Def. No: 618-2/133/88) Üçüncü olarak da, “el-Hâcc Mehmed Ağa ibni'l-merhûm Mustafa Ağa Vakfı” (*Mehmed Ağa bin Mustafa Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No:633/54/24) Son olarak da, “el-Hâcc Yusuf bin Abdülmennan Vakfı” kurucusudur. Söz konusu vakfiyelerin akar ve hayratlarını gösteren ve yukarıda yer verilen vakfiye kısımlarından da anlaşılacağı üzere meslek ve unvanları belli olmayan bu vâkıflar varlıklı kimselerdir. Ülkenin zenginlerinin *askerî* sınıfa mensup olması nedeniyle, reâyâ sınıfının yukarıda bilgilerine kısmen yer verilen vakıfları kurmuş olmaları pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, bu grubun büyük bir kısmının da *askerî* sınıfın üyeleri ile yakın bir ilişki içinde bulundukları kuvvetle muhtemeldir. Bunlar daha önceki dönemlerin sivil veya dinî yöneticilerinin oğulları veya torunları olabilirler (Yediyıldız, a.g.e., s. 158).

³ “Saray-ı Atik Nukud Vakfı”, VGMA, Def. No.: 48/88/00

⁴ Söz konusu vakıflardan ilki: “Hacı Mehmed Ağa ibn Hasan Vakfı” olup, (*Hacı Mehmed Ağa bin Hasan Vakfiyesi*, VGMA, Def. No:623/25/32) ve ikincisi “Abdurrahman oğlu Ebubekir Ağa Vakfı” olup (*Abdurrahman oğlu Ebubekir Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No:627/180/109), bu iki vakfiyede geçen vâkıfların mal varlıklarına bakıldığında yine *askerî* sınıfa mensup olma ihtimalleri oldukça yüksektir.

⁵ Osman Ağa bin Mustafa Vakfı, VGMA, Def. No: 101/476/00 (Atik Şahsiyet Kaydı); Hasan Ağa (Kızılıklı) Vakfı, VGMA, Def. No: 491-1/362/420 (Şahsiyet Kaydı); Fahri Fatma Hatun Binti Mehmet Vakfı, VGMA, Def. No:43/17/16 (Hüccet); Ali ağa ve Mehmed Ağa Vakfı, VGMA, Def. No: 32/33/00 (Atik Esas); Zeyneb Vakfı, VGMA, Def.No. 255/00/00 (Tafsil Kaydı); Şaban Halife ve Okumuş Mehmed Ağa Vakfı, VGMA, Def. No: 70/14/00 (Atik Esas); Ahmed bin-El Hac Osman Vakfı, VGMA, Def. No: 175/186/1563-1565 (Şahsiyet Kaydı).

17. yüzyıl Edirne'sinde askerî sınıf mensubu vakıf kurucularının oranı yaklaşık %73 olarak tesbit edilmiş iken, söz konusu yüzyılda reâyâ tarafından kurulan bir vakıf ortaya çıkarılmış ve bu vakfın da tüm vakıflara oranı yaklaşık % 5 olarak belirlenmiştir. Yine bu çalışmada 18. yüzyılda vakıf kurucularının % 69'u askerî sınıfa mensup, reâyânın oranı ise %12'dir (Tablo I-II). Bu noktada vakfiyesi olmayan veya vakfiyesi olup da vakıf kurucularının mesleği ya da unvanı belirtilmeyenlerin de oranı dikkate alındığında askerî sınıfa mensup vakıf kurucularının oranının daha da yükselebileceği görülmektedir.

2. Askerî Sınıf

Yukarıda da belirtildiği gibi, Edirne şehrinin gelişmesinde vakıfların rolü yadsınamaz derecede büyük olmuştur. 17. yüzyılda Edirne'de vakıf kuran kişilere bakıldığında, askerî sınıfa mensup vakıf kurucularının oldukça yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yine benzer şekilde, reâyâ ile kıyaslandığında, bu oran 18. yüzyılda yine oldukça yüksektir.

Çalışmada, askerî sınıf kendi içerisinde Dîvân-ı Hümayûn üyeleri, seyfiye (*ehl-i örf*), ilmiye ve kalemiye olmak üzere dört gruba ayrılarak ele alınmıştır. Tarikat erbâbı ile sâdât zümreleri mensupları da yine bu grupta değerlendirilmiştir. Öte yandan, herhangi bir meslek icra etmedikleri için tabloda "Sâdât/ İlmiye ve Tarikat Mensupları" başlığı altında gruplandırılan ve vakıf kurucularının tamamının 17. yüzyılda yaklaşık % 5'ini, 18. yüzyılda ise % 6'sını oluşturan ve padişah ailelerine mensup veya bu sınıfın diğer üyelerinin eşlerinden oluşan kadın vakıf kurucularını da bu sınıf içerisinde değerlendirmenin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

2.1. Seyfiye (Ehl-i Örf)

Ehl-i örf, padişah dışında kalan en yüksek devlet görevlilerinden en küçük kademedede yer alan devlet görevlilerini içine alan zümre olarak ifade edilir. Görevi padişahın ülkedeki otoritesini sağlamak olan bu grup, kılıç taşıdıkları için *ehl-i seyf* olarak da nitelendirilir (Yüksel 1998: 24). Ehl-i örf gurubuna mensup vakıf kurucularının statüleri ele alındığında, statülerinin idari kademedeki hiyerarşi ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Devletin en alt kademesinden en üst kademesine doğru çıkıldıkça, itibarları, nüfuzları, sorumlulukları ve servetleri artmaktaydı. Ehl-i örf sınıfının en üst yetkililerini padişah adına devletin adli, idari ve yasama yetkilerini kullanan ve karara bağlayan Dîvân-ı Hümayûn üyeleri oluşturmakta idi. Ehl-i örf devletin hangi kademesinde yer alırsa alsın padişahın emirleri doğrultusunda devleti yönetmekle mükellefti. Eksik ve yanlışları görüldüğünde görevden alınır; gerekirse başları dahi kesilir ve malları müsadere edilirdi (Yüksel 1998: 26).

Bu çalışmada vakıf kurucuları Osmanlı toplum yapısına göre sınıflandırırken *padişah*, *Dîvân-ı Hümayûn üyeleri*, *saray üyeleri* ve *diğer ehl-i örf* mensupları, *ehl-i örf* zümresi içerisinde gösterilmiştir. Bu gruplar Osmanlı kanunnamelerinde de *askerî* sınıf olarak kabul

edilmektedir.⁶ Buna göre, 17. yüzyılda Edirne'de kurulan 22 vakıftan 2 vakfın kurucusu Dîvân-ı Hümayûn mensubudur. Bunun oranı da yaklaşık olarak % 9'a tekâbül etmektedir. Söz konusu Dîvân-ı Hümayûn üyelerinden ilki, Sadrazam "Kara Mustafa Paşa Vakfı" kurucusu⁷ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olup, kurmuş olduğu vakfa ilişkin bilgiler detaylı bir şekilde incelenmiştir (Tablo V). 1089 H. / 1678 M. tarihli vakfiyede Merzifon ve İncesu ve Edirne ve İstanbul ve Kamanice ve Mudanya ve Halep ve Cidde'de bulunan çeşitli hayrat ve mülkler ve akarlar yer almaktadır.⁸

İkincisi ise, "Köprülü, Amcazade" lakabları ile tanınan "Hüseyin Paşa bin Hasan Ağa" tarafından kurulan vakıftır. 1111 H. (1699 M.) tarihli vakfiyesinde vâkıf; Mahrûse-i Edirne'de Noktacı Camisi mahreminde bir şadırvan, Çavuşbey Mahallesi'nde taştan bir çeşme inşa etmiş ve bu vakıfların ihtiyaçlarını karşılamak için akarlar vakfetmiştir.⁹

18. yüzyılda ise Edirne'de Dîvân-ı Hümayûn mensubu vakıf kurucusuna rastlanmamıştır.

Askerî sınıf içerisinde ehl-i örf grubuna mensup vâkıflar ele alındığında ise, 17. yüzyıl vakıf kurucularının % 36'sının ehl-i örf grubuna mensup olduğu görülecektir (Tablo III). Bu oranı fiilen idari hizmetleri yürüten görevliler oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak da, bey kızı, zevcesi; paşa validesi, zevcesi, kerimesi gibi kişilerin yer alabileceği ehl-i örf mensubu başlığı altında bulunan vakıf kurucusu oranı da yaklaşık % 5'tir.

Bu gruba bir örnek verecek olursak, Mirahor Şehriyârî Kethüdâsı İbrahim Ağa ibn Salih Ağa 1111 H. / 1699 M. târihli vakfiyesinde bir hamam, bir muallimhane ve bir çeşme inşa etmiş ve bu hayratların ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir kısım arsa, üç masura su, iki bâb dellâk odası, dört bâb dükkân ve çeşmeye müştemil bir masura su vakfetmiştir.¹⁰

18. yüzyılda ehl-i örf grubuna mensup vakıf kurucuları bütün gruplar arasında % 20'lik bir orana sahiptir. Yine bu orana ek olarak ehl-i örf mensubu başlığı altında ele alınan % 5'lik grup da eklenildiğinde bu oran % 20 olmaktadır (Tablo IV). Bu sınıfa da bir örnek verecek olursak, önceden Edirne Bostancıbaşı olan ve incelediğimiz dönemde de Eyâlet mutasarrıfı olan Hacı Süleyman Paşa Vakfı verilebilir. Söz konusu vakfın vakfiyesi incelendiğinde, Edirne'de Emir Mescidi Mahallesi, Şah Melek Mahallesi, Timuryaka Mahalleleri'nde ve Anadolu'da Gönân Kasabası'nda çok sayıda han, yağhane, fırın ve dükkanlar vakfettiği

⁶ Bu konuda Ö. Ergenç'in Ankara Şer'îye Sicilleri'nde naklettiği bir fermanla "... evlâd-ı askerî ve sâdât külliyyen askerîdir ve mu'tak ve mu'takaları ve müdebber ve müdebbereleri ve mükâtib ve mükâtibeleri askerinin zeveâtı askerîdir." Bkz. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, Ankara, 1995, s. 214, dipnot 3; ayrıca bkz. Yüksel, a.g.e., s. 25.

⁷ Vakfiyesinde "... yegâne-i meydân-ı rüşd-i adâlet ferzâne-i divân-ı merhamet ve ma'âdelet bi'l-fi'l mesnedârâ-yı vezâret-i uzma ve dest-i pirâ-yı vekâlet-i hilâfet-i kübrâ vezîr-i müşîr-i müşterâ tetbir asâf nişân el-mahfûfu bi-sunûfi avâtifi'l-meliki'd-deyyân devletlü sa'âdetlu Mustafa Paşa vefkekenâ'llâhü limâ yeşâ hazretleri..." olarak ifade edilmektedir. Bkz. *Kara Mustafa Paşa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No. 641/50/1.

⁸ *Kara Mustafa Paşa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No. 641/50/1.

⁹ *Hüseyin Paşa bin Hasan Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def.No.734/11/5

¹⁰ *İbrahim Ağa ibn Salih Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 734/13/6.

görülmektedir.¹¹ 18. yüzyıla ait bir diğer örnekte ise, Tırnova Voyvodası Hassa-i Hasekilerinden Kara Ahmed Ağa ibn el-Hâc Hasan Ağa 1209 H. / 1794 M. tarihinde bir mescid inşa etmiş ve bu mescidin ihtiyaçlarını karşılamak için bir vakıf kurmuştur. Vâkıf bu mescid için dokuz yüz kuruş vakfetmiştir.¹²

2.2. İlmiye

İlmiye zümresi mensuplarına bakıldığında bu zümrenin Osmanlı Devleti’nde *askerî* sınıf içerisinde eğitim-öğretim ve adli işleri yürütmekte oldukları görülecektir. Bu grubun başında şer’î hukukun en büyük yorumcusu olan Şeyhülislam bulunmakta idi. Şeyhülislam, devletin sadrazamdan sonra gelen veya hemen onun yanında bulunan ikinci şahsiyetiydi. Bu gruba mensup olup vakıf yapan kişiler arasında şeyhülislamlardan başka genellikle kadiaskerler, kadılar, müftüler ve müderrisler yer almaktaydı (Uzunçarşılı 1956: 20). Bu zümrede bulunanlara “efendi” unvanı ile hitap edilmekte idi. Bu zümre; mekteb, medrese ve camilerde dini konularda halka ve öğrencilere ders vermek, halka İslami bilgiler vermek ve gelecek âlimleri yetiştirmek, Müslüman toplumu içerisinde şer’î hükümleri korumak ve uygulamakla mükellefler (Shaw 1982: 190).

17. yüzyılda Edirne’deki vakıf kurucularından ilmiye zümresine mensup olanların oranı yaklaşık % 9’dur (Tablo I). Bu oran 18. yüzyılda % 16 olarak değişmiştir (Tablo II). 17. yüzyılda ilmiye mensuplarına bakıldığında bunlardan ilki kadı, ikincisi ise bir vâizdir (Tablo III). 18. yüzyılda ise müderris, hoca, fakih, kadı, kurrâ gibi mesleklere sahip ilmiye mensupları vakıf kurmuşlardır (Tablo IV).

İlmiye sınıfına mensup, Mehmed Efendi ibn İsmail Vakfı’na ait 1082 H. / 1671 M. tarihli vakfiyede, Hasan Paşa Mahallesi sâkinlerinden o dönemde Eski Cami’de vâ’iz olan vâkıf, iç kısmında iki zemîn kat evin bir zemîn kat sofasını, bir ahır, bir bahçeyi ve bir kenîfi müştemil ile dış kısmında tahtânî üç evi ve bir kenîfi müştemil bir evi vakfetmiştir.¹³ Vâkıf söz konusu evin süknâ (oturma) ve tevliyet hakkını kendine ve nesli kesilene kadar evladına şart kılmıştır. Nesli kesildiğinde ise, evin süknâ ve tevliyet hakkını Atik Camii’nde Cuma günleri vâiz olan kimseye ihtiyaç sahibi olması koşulu ile şart kılmıştır.

18. yüzyıla ait bir diğer örnekte ise, Hacı Hallâc Mahallesi sâkinlerinden müderris Seyfullah Efendi tarafından kurulan vakıfta, içerisinde iki adet bahçıvan odaları, iki ahır, bir sayaban (gölgelik), fevkânî bir oda, bir sofa ve dîvân hâne, bir büyük su dolabı ve meyve bahçeleri bulunan 14 dönüm bahçe vakfettiği ve bu bahçenin gelirlerini de kendisi, sonrasında ise ailesine ve nesli kesildiğinde ise Medîne-i Münevver’e fakirlerine iletilmesini şart koşturmuştur.¹⁴

¹¹ Süleyman Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 737/101/47.

¹² Kara Ahmed Ağa bin Hasan Ağa Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 629/270/245.

¹³ Mehmed Efendi ibni İsmail Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 734/164/97.

¹⁴ Seyfullah Efendi Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 632/164/9.

2.3. Kalemîye

Dördüncü grup olarak belirttiğimiz kâtipler zümresinin, yani kalemîyenin, günümüzdeki karşılığını devletin bürokratları oluşturmaktadır. Kalemîyenin terfi edeceği en yüksek makamları; defter eminliği, reisü'l-küttâblık, Rumeli defterdarlığı ve muhtelif derecelerdeki diğer defterdarlık ve nişancılıklar oluşturmıştır. Defterdarlar malî işlerin en büyük amiri, devlet hazinelerinin koruyucusu ve sorumlusu idi (Yediyıldız 1999:463-465).

17. yüzyılda Edirne'deki vakıf kurucularından kalemîye zümresine mensup bir adet vakıf kurucusu bulunmakta olup, o da "defterdâr-ı esbâk" lakabı ile anılan "Abdûlbaki Paşa bin Ebulvefâ" dır (Tablo III). Anılan vâkıf 1025 H. /1616 M. tarihli vakfiyesinde Edirne'de Ada Nahiyesi'nde İncirli Köyü'nde bir cami-i şerif ve anılan cami yakınında bir hamam bina eylemiştir. Söz konusu hayrâtlar için de sınırları vakfiyesinde belirtilen akarlar vakfetmiştir.¹⁵

18. yüzyılda ise kalemîye zümresi mensuplarınca kurulan vakfa rastlanmamıştır (Tablo II).

2.4. Tarîkat Erbâbı ve Sâdât

Tarîkat erbâbı ve sâdât zümresi askerî sınıfın tamamlayıcı unsurlarındandır. Bu grup, askerî sınıf içinde halka en yakın olan grup olarak dikkat çekmektedir. Tarîkat erbâbı ve sâdâtın toplum üzerindeki saygınlığı manevî nüfuzlarından ve diğer askerî sınıf mensupları gibi halka zulüm ve teaddileri olmamasından ileri gelmiştir (Yüksel 1998: 38).

Konumuzla ilgili olarak, 17. yüzyılda vakıf kurucularının yaklaşık % 5'ini tarîkat erbâbı mensupları oluştururken, bu oranın 18. yüzyılda % 16'ya yükseldiği görülmektedir (Tablo III-IV). Söz konusu vâkıflar çeşitli tarikatlara mensuptular. İncelediğimiz belgelerde Nakşibendiye¹⁶, Bektâşiye¹⁷, Rufâiye¹⁸, Celvetiye¹⁹, Mevleviye²⁰ ve Gülşeniye²¹ tarikatlarının isimleri geçmektedir. Bunlar, özellikle de ilk ikisi, Osmanlı toplumunda en yaygın tarîkat olma özelliğine sahiptirler (Yediyıldız 2003: 163).

Tarîkat erbâbının kurmuş olduğu vakıflardan birine örnek verecek olursak, İskifçi Hızır Mahallesi'nde sâkin, Tarîk-i Nakşibendiye'den, es-Seyyid Ali Semerkandî hulefâsından

¹⁵ Abdûlbaki Paşa bin Ebulvefâ Vakfiyesi, VGMA, Def. No:632/102/43.

¹⁶ Nakşibendiye, Muhammed Bahaeddin Nakşibend (1317-1389) tarafından kurulan bir tarikattır. Detaylı bilgi için bkz.: Tahsin Yazıcı, "Nakşibend", *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 52.

¹⁷ Bektâşiye 14. Yüzyılın ilk yarısında Hacı Bektaş Veli tarafından kurulmuş bir tarikattır. Detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşilik", *TDVİA*, V, İstanbul 1992.

¹⁸ **Rufâiye** Piri Seyyid Ahmed Er Rufai (1118- ?) tarafından kurulmuş bir tarikattır. Detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *TDVİA*, II, s. 127-130.

¹⁹ Celvetiye, Aziz Mahmud Hüdâî (öl. 1628) tarafından kurulmuş bir tarikattır. Detaylı bilgi için bkz.: **Abdûlbâki Göl-pınarlı**, "Celvetiye", *İA*, III, s. 69.

²⁰ Mevleviye, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ((1207-1273) adına, oğlu Sultan Veled tarafından kurulan bir tarikattır. Detaylı bilgi için bkz.: Ocak, "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı, s. 18; Louis Massignon, "Tarikat", *İA*, XII, İstanbul 1979, s. 12.

²¹ Halvetiye'nin bir kolu olan Gülşeniye ise İbrahim Gülşeni (XV. Asrın ilk yarısı) tarafından kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Kasım Kufralı, "Gülşeni", *İA*, IV, s. 835.

olan vâkıf Keremkaş eş-Şeyh Hüseyin Efendi 1091 H./1680 M. yılında bir zaviye inşa etmiş ve bu zaviyenin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf kurmuştur. Vâkıf bu zaviye için yıllık yüz seksen akçe mukataası olan bir göz attar dükkânının binasını vakfettiğini belirtmiştir.²²

18. yüzyıla ait bir diğer örnekte ise, Rûfâiler Şeyhi İbrahim Efendi bin Ali Efendi 1185 H. / 1771 M. tarihli vakfiyesinde iki göz fevkânî (üstte, üst tarafta) oda ve bir sofa ve tahtânî (altta, alt tarafta), bir meydan mahalli ve bir ahur ve bir kenif ve havluyu müstemil mülk menziline zaviye olarak vakfetmiştir.²³

Sâdât, ilmiye ve tarikat mensuplarından (seyyid, seyyid oğlu, şeyh oğlu, şeyh zevcesi, baba oğlu, molla oğlu gibi) oluşan vakıf kurucuları da ayrı bir grup altında sınıflandırılmıştır. Belirtilmesi gereken bir diğer husus da, dinî ve tarihî sebeplerle, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde kendilerine çeşitli imtiyaz ve avantajlar sağlanan ve Hz. Peygamber’in soyundan geldikleri kabul edilen “sâdâtı” da dini niteliklerinden dolayı tarikat grubu mensupları arasında göstermiş olmamızdır (Yüksel 1998: 26). 17. yüzyılda bu sınıftan vakıf kuranların oranı yaklaşık % 5 iken, bu oran 18. yüzyılda % 6 olmuştur.

Bu gruptan tarikat mensupları başlığı altında yer verdiğimiz “Fatma Hatun ibnetü Derviş Vakfı” na ait 1109 H. / 1697 M. tarihli vakfiye kaydı incelendiğinde, Fatma Hatun’un Hoca İlyas Mahallesi’nde Yelli Bergos olarak bilinen çarşıda bulunan mülklerini²⁴ Üç Şerefeli Cami çalışanlarına, vakıf görevlilerine ve Edirne’de Etmekçi Köyü’nde kendisinin inşa ettiği çeşmenin tamir ve bakımına vakfettiği görülmüştür.

Sâdât grubuna mensup kişilerce kurulmuş vakıflardan birine örnek verecek olursak, Edirne’de 5 Cemâziye’l-âhir 1206 H. / 30 Ocak 1792 M. tarihli Korucu Tufan Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Abdullah Ağa ibni Halil tarafından kurulan para vakfı ile üç bin altı yüz yirmi kuruş vakfetmiş ve söz konusu nakdin işletilmesi ile elde edilecek gelirinin büyük bir kısmını da Korucu Tufan Camii’nde vâiz olanlara şart kılmıştır.²⁵

3. Reâyâ

Osmanlı toplumunun en geniş ve en büyük tabakasını oluşturan reâyâ sınıfının, Müslüman veya Gayrimüslim; köylü, zanaatkâr ve tüccar, vergiye tabi bütün uyruklarını ifade ettiğini daha önce belirtmiştik.

Dirlik ve düzenlik içerisinde çalışıp ve bol ürün elde ederek bu ürünlerden elde ettikleri kazançlarının belli bir miktarını devlete ödeyip, devlet hazinesine gelir sağlayan reâyânın

²² Keremkaş eş-Şeyh Hüseyin Efendi ibn Muhammed Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 731/11/12.

²³ İbrahim Efendi bin Ali Efendi Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 627/361/183.

²⁴ “...bir kıt’a canbaz âhûru ile bir bâb semerci dükkânı ve tevâbi’ini, bir bâb yağ-hâne ve bir frun ve bir mahzen ve bir âhûru ve bir demirci ve bir leblebici dükkânı ve tevâbi’ ve levâhiklerini müstemil mülklerini ve zikr olunan yağ-hâneye tâbi’ beş vukıyye bir güğüm ve yirmi beş vukıyye bir kazğan ve altı vukıyye bir bâdiyesini ...” *Fatma Hatun ibnetü Derviş Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 624/242/191.

²⁵ Es-Seyyid Abdullah Ağa bin Halil Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 629/29/13.

toplum içerisindeki yatay ve dikey hareketliliği oldukça sınırlı bir alanda gerçekleştirebilmiştir. Bunun için, ya büyük bir hizmet yerine getirip padişahın isteği ile bir öncelik kazanmak veya belirli bir eğitim kademesinden geçerek medrese eğitimi başarı ile tamamlamak gerekmektedir. Ancak bu şartlar altında reâyâ sınıfı mensubu bir kişi askerî sınıfa katılabilmekte idi (Akdağ 1975: 69-70, Yüksel 1998: 48-49). Reâyânın yatay hareketliliği ise, reâyânın kırdan şehre veya başka yerlere göç etmesi ile sınırlı idi. Ekonomik dengeyi bozulacağı ve idari sınıfın tımar topraklarından elde ettiği gelirin azalacağı endişesi nedeniyle de reâyânın yatay hareketliliği kısıtlanmıştır (Yüksel 1998: 50).

17. yüzyıla ilgili olarak incelediğimiz vakfiyelere göre, vakıf kurucuları arasında bir reâyâ bulunmaktadır (Tablo I, III). Söz konusu vâkıf, bu dönemdeki vakıf kurucuları arasında % 5'lik bir orana sahiptir. 18. yüzyıla baktığımızda ise, vakıf kurucuları arasında hiçbir köylüye (çiftçiye) rastlanmamaktadır. Tüccar ve zanaatkârlar ise, bütün vakıf kurucuları arasında ancak % 4'lük bir orana sahip olabilmişlerdir. Bu bağlamda denilebilir ki, 17. ve 18. yüzyılda Edirne şehrinde bulunan çiftçiler vakıf yapacak güçte değildirler. Aynı şekilde, tüccar ve zanaatkârlar da genellikle ekonomik açıdan pek de iyi durumda bulunmamaktadırlar. Bu sebeple de kurmuş oldukları vakıfların sayısı sınırlı kalmıştır. Bahaeddin Yediyıldız'ın XVIII. yüzyıl vakıflarını örnekleme yöntemiyle seçme vakfiyeleri ele alıp incelemiş olduğu doktora tezinde, vakıf kurucuları içerisinde reâyâ sınıfının bu kadar az bir orana sahip olmasını halkın fakir olmasına ve ülkenin zenginlerinin büyük bir kısmının askerî sınıf içerisinde bulunmasına bağlamıştır. Ayrıca, bu durumu etkileyen önemli bir faktör olarak da, dış ticaretin gayrimüslimlerin elinde bulunmasına işaret etmiştir (Yediyıldız 2003: 164-165).

Reâyâ sınıfına mensup kişilerce kurulmuş vakıflara ilişkin birkaç örnek vermek gerekirse; ilk olarak, Tüccar el-Hac Ahmed tarafından 1085 H. / 1674 M. tarihinde kurulmuş vakıf verilebilir.²⁶ Tüccar Ahmed vakfiyesinde bir bezzaz dükkânı, bir keçeci dükkânı ve 18 bab oda vakfetmiştir (Yüksel 1998:53).

Bir diğer örnek ise, 3 Şaban 1190 H. / 17 Eylül 1776 tarihinde Bezirgân el-Hac Mehmed Bey İsmail Rumi Vakfı'dır.²⁷ Edirne'de Sevindik Fakih Mahallesi'nde inşa ve vakfettiği Kadirhâne Zaviyesi'nin ihtiyaçlarını karşılamak için mülkünden iki bab fevkânî oda ve bir sofa ve üç bab tahtânî oda ve türbe-i şerifler ve zikrullah meydanı müceddeden bina olunan bin iki yüz zira arsayı ve söz konusu zaviye için icra eylediği bir masura suyu vakfetmiştir. Söz konusu zaviyenin oturum hakkını önce kendisine, sonra ise evlatlarına şart kılmuştur. Evladından nesli kesildiğinde ise Kadirî tarikatı hulefâsından muhtaç ve fakir olanlara şart kılmuştur.

Son olarak da, Edirne'de İsa Fakih Mahallesi'nde sakin olan Nalburzâde Mehmed Efendi tarafından 1127 H. / 1715 M. tarihli vakfiyesinde iki kepenk dükkân ve bir bâb tâcir dükkânı ve seksen bin akçe; mülk ve meblağlarını öncelikle inşa etmiş olduğu dâru'l-kurrâ ve

²⁶ Tüccar Ahmed Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 626/277/408.

²⁷ Mehmed Bey İsmail Rumi (Mehmed Bazergan) Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 627 /241/140.

türbenin ve sebîlin tamir ve termîmine vakfetmiştir.²⁸

4. Menşe'lerine Göre Vakıf Kurucuları

Edirne'de 17. ve 18. yüzyıllarda vakıf kurucularını mesleklerine ve unvanlarına göre sosyal sınıflara ayırdıktan sonra, menşe'lerine de bakılması gerekmektedir. Çünkü bir kişinin vakıf kurabilmesi için vakfettiği malın tam mülkiyetine sahip olması ve hür olması gerekmektedir. Köleler ancak özgürlüğüne kavuştuktan sonra vakıf kurabilmektedir.²⁹

Burada belirtmemiz gereken bir husus da, vakıf kurucularını hür asıllı ve kul asıllı olarak tasnif ederken vâkıfın babasının adı "Abdullah" veya "Abdulgennan" ise bu vakıf kurucusunu kul asıllı olarak değerlendirmiş olmamızdır. Bunun dışında kalan vakıf kurucularını da hür asıllı olarak kabul ettik. Yaptığımız bu tasnife göre, 17. yüzyıla ait 22 vakıftan yalnızca birinin kurucusunun babası Abdulgennan olarak kayıtlıdır.³⁰ 18. yüzyılda ise, 49 vakıftan 2 vakfın vakıf kurucusunun biri Abdullah, diğeri de Abdulgennan olarak kayıtlıdır.³¹ Bu vakıf kurucularının bütün vakıf kurucuları içerisindeki yerini değerlendirecek olursak, bu oran 17. yüzyılda bu oran yaklaşık % 5 iken, 18. yüzyılda bu oran % 4'tür (Tablo IV). Ancak her baba adı Abdullah olanların Hristiyan kökenli olması söz konusu değildir (Yiğit 1998: 204).

Bir diğcr gruplandırmada, 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne'de vakıf kuranları cinsiyetlerine göre ayıracak olursak, 17. yüzyılda kurulan 22 vakfın vakıf kurucularının yalnızca iki kadın olup, bir vakfın da kurucusu belli değildir. Bu sayı da % 9'luk orana denk gelmektedir (Tablo IV). 18. yüzyılda ise kurulan 49 vakfın vakıf kurucularının 7'si kadın olup, vâkıfı belli olmayan vakıf bulunmamaktadır. Söz konusu kadın vakıf kurucularının bütün kuruculara oranı ise %14'tür (Tablo IX). Dolayısıyla denilebilir ki, çalışmamızda ehl-i örf mensubu başlığı altında ele aldığımız kadın vakıf kurucularının erkek kuruculara göre sayı ve oranları oldukça azdır. Zaten kadın vakıf kurucularının mülk ve meblağları da ehl-i örf mensubu eş, baba vb. yine erkeklerden gelmektedir. Toplumda çok da etkin bir konuma sahip olmayan kadın vakıf kurucuları yine de şartları dâhilinde hayır ve hasenâta da önem vermişlerdir.

Son olarak belirteceğimiz önemli bir husus da, 17. yüzyılda Edirne vakıf kurucularının 4'ünün el-Hac unvanı taşıyor olmalarıdır. Bunlardan 3'ünün mesleği belli olmamakla birlikte, sonuncusunun mesleği Darüssaade Ağalığı'dır.³² 18. yüzyılda ise vakıf kurucularının 11'i el-Hac veya Hacı unvanı taşımaktadır. Bu vâkıflardan yalnızca 3'ünün mesleği belli değildir.

²⁸ Nalburzâde Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 623/185/183.

²⁹ Harp neticesinde veya para karşılığında satın alınan esirlerin erkeklerine köle, kadınlarına cariye denilmektedir. Bkz. M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 259.

³⁰ Yusuf bin Abdulgennan Vakfiyesi, VGMA, Def.No: 623/229/220.

³¹ Hasan Ağa bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 740/548/215; Hüseyin Ağa bin Abdulgennan Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 734/175/96.

³² Ali Ağa bin Abdulmuin Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 746/310/160.

Sonuç

17. ve 18. yüzyıllarda Edirne'de vakıf kurucularının toplumsal statülerine ilişkin bazı tespitler yapmayı amaçlayan çalışmada, Osmanlı toplum yapısı çerçevesinde vakıf kurucuları askerî ve reâyâ olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmış; askerî sınıfa mensup vakıf kurucuları ise Divân-ı Hümayûn üyeleri ile ehl-i örf, ilmiye ve kalemîye zümreleri mensupları dört grupta incelenmiştir. Bunlara ek olarak, tarikat mensubu ile sâdât zümreleri mensubu vakıf kurucuları da askerî sınıf içerisinde değerlendirilmiştir. Reâyâ sınıfına mensup vakıf kurucuları da ehl-i hiref grubunda ele alınmıştır. Bunların yanı sıra vakıf kurucuları menş'e'lerine ve cinsiyetlerine göre de sınıflandırılmışlardır.

Çalışmada, 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne'de vakıf kurucularının % 90'lara varan oranlarda askerî sınıf mensubu oldukları görülmüştür. Bu grup içerisinde en fazla vakıf kuran ise ehl-i örf zümresi mensupları olmuştur. Reâyâyâ bakıldığında ise, köylü veya çiftçiler tarafından kurulmuş herhangi bir vakfa rastlanılmazken, küçük oranlardaki reâyâ vakıflarının genellikle ticaret erbabı veya zanaatkârlarca kurulduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda erişilen bilgi ve veriler göstermiştir ki, 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne'de reâyâ sınıfı ekonomik olarak vakıf kuracak konumda olmamasına rağmen, ülkenin zenginlerinin büyük bir kısmının askerî sınıf içerisinde bulunması ve gelirlerinin de Osmanlı sosyal ve ekonomik sistemi içerisinde korunması nedeniyle, vakıf kurucularının çok büyük bir oranı askerî sınıf mensupları oluşturmuştur. Buna ek olarak, incelediğimiz vakfiyelerde vakıf hizmetlerinden yararlananların da yine genellikle reâyâ değil, askerî sınıfa mensup kişiler olduğu görülmüştür. Bütün halkın cami, mekteb, çeşme, sebîl vs. gibi kamunun hizmetine sunulmuş vakıf kuruluşlarından bedava olarak ve eşit bir şekilde yararlanabilmelerine rağmen, vakfedilen akarlardan, yani bu müesseseler için vakfedilmiş gelir kaynaklarından, gelen gelirlerin çok defa, bizzat vakıf kurucularının mensup oldukları dar mesleki grupların üyelerine gitmekte olduğu da söz konusu vakfiyelerin incelenmesi neticesinde tespit edilmiştir. Böylece, vakıf müessesesinin bir sosyal yardım kurumu olarak toplumun her sektörüne yayılmak yerine, genellikle mesleklerini nesilden nesile miras olarak bırakan bir kısım ailelerden oluşan bazı mesleki grupların menfaatlerini koruma aracı haline geldiği de görülmüştür.³³

³³ Konuya ilişkin detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 165-166; ayrıca vakıflar sayesinde icad edilmiş müderrislik ve şeyhlik görevlerinin nasıl ailevi ve irsî meslekler haline gelmiş olduğunun tahlili için bkz. *Aynı eser*, 207-265.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

- Saray- Atik Nukud Vakfiyesi* VGMA, Def.No.: 48/88/00.
- Osman Ağa bin Mustafa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 101/476/00.
- Hasan Ağa (Kızılıklı) Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 491-1/362/420.
- Fahri Fatma Hatun Binti Mehmet Vakfiyesi*, VGMA, Def. No:43/17/16.
- Ali Ağa ve Mehmed Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 32/33/00.
- Zeyneb Vakfiyesi*, VGMA, Def.No. 255/00/00.
- Şaban Halife ve Okumuş Mehmed Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 70/14/00.
- Ahmed bin-El Hac Osman Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 175/186/1563-1565.
- Kara Mustafa Paşa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No. 641/50/1.
- İbrahim Ağa ibn Salih Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 734/13/6.
- Süleyman Paşa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 737/101/47.
- Kara Ahmed Ağa bin Hasan Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 629/270/245.
- Mehmed Efendi ibn İsmail Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 734/164/97.
- Seyfullah Efendi Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 632/164/9.
- Keremkâş eş-Şeyh Hüseyin Efendi ibn Muhammed Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 731/11/12.
- İbrahim Efendi bin Ali Efendi Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 627/361/183.
- Fatma Hatun ibneti Derviş Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 624/242/191.
- Es-Seyyid Abdullah Ağa bin Halil Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 629/29/13.
- Tüccar Ahmed Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 626/277/408.
- Mehmed Bey İsmail Rumi (Mehmed Bazergan) Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 627 /241/140.
- Nalburzâde Mehmed Efendi Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 623/185/183.
- Yusuf bin Abdulmennan Vakfiyesi*, VGMA, Def.No: 623/229/220.
- Hasan Ağa bin Abdullah Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 740/548/215
- Hüseyin Ağa bin Abdulmennan Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 734/175/96.
- Ali Ağa bin Abdulmuin Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 746/310/160.
- Hasan Ağa ibn Emrullah Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 618-2/133/88.
- Mehmed Ağa bin Mustafa Ağa Vakfiyesi*, VGMA, Def. No:633/54/24.
- Yusuf bin Abdülmennan Vakfiyesi*, VGMA, Def. No: 623/229/220.

Mehmed bin Mûsâ Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 732/77/62.

Mehmed Ağa bin Hasan Vakfiyesi, VGMA, Def. No:623/25/32.

Abdurrahman oğlu Ebubekir Ağa Vakfiyesi, VGMA, Def. No:627/180/109.

II. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Akdağ, M. (1971). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, Ankara.

_____ (1975). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celali İsyanları*, Ankara.

Barkan, Ö. L. (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, c. II: 279-386.

Demirel, Ö. (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatından Vakıfların Rolü*, Ankara: TTK.

Emecen, F. (1998). "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne". *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. E. N. İşli- M. S. Koz, İstanbul.

Ergenç, Ö. (1982). "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bilgiler". *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul.

_____ (1995). *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını.

Gökbilgin, M. T. (1952). *XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: Üçler Basımevi.

_____ (1965). "Edirne Şehrinin Kurucuları". *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara. Gölpınarlı, Abdülbâki. "Celvetiye", *İA*, III, s. 69.

İnalcık, H. (1964). "The Nature of Traditional Society, Turkey". R. Warde ve D. Rustom, ed. *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton.

_____ (1990). "Osmanlı Toplumsal Yapısının Evrimi", (çev. M. Özden, F. Unan). *Türkiye Günlüğü*, Sayı 11: 30-41.

Kufralı, Kasım. "Gülşeni" *İA*, IV, s. 835.

Mardin, Ş. (1969). *Din ve İdeoloji*, Ankara.

Massignon, Louis. "Tarikat", *İA*, XII, İstanbul 1979, s. 12.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı.

_____ "Bektaşilik" mad., *TDVİA*, V, İstanbul 1992.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2. bs., c. 1.

- Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmed Harmancı), c.1, İstanbul.
- Tahralı, Mustafa. “Ahmed er-Rifâi”, *TDVİA, II*, s. 127-130.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1956). *Osmanlı Tarihi, c. IV, I. Kısım*, Ankara.
- Yazıcı, Tahsin. “Nakşibend”, *İA, IX*, İstanbul 1964, s. 52.
- Yediyıldız, B. “Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”. *Osmanlı, V*, s. 17-33.
- _____ (2003). *18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, Ankara: TTK.
- Yiğit, A. (1998). *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas.

EKLER**Tablo 1: Osmanlı Toplum Yapısına Göre 17. Yüzyılda (1008-1111) Edirne Vakıf Kurucuları**

		Toplam	%	% 72,72
Padişah		-	-	
A	Dîvân-ı Hümayûn Üyeleri	2	9,09	
S	Ehl-i Örf	8	36,36	
K	İlmiye	2	9,09	
E	Kalemiye	1	4,54	
R	Tarikat Erbâbı	1	4,55	
İ	Ehl-i Örf Mensubu	1	4,54	
L	Sâdât/ İlmiye ve Tarikat Mensupları	1	4,55	
E	Reâyâ	1	4,55	% 22,73
R	Mesleği ve Grubu Bilinmeyenler	4	18,18	
	Vakfiyesi Olmayan	1	4,55	
Toplam		22	100,00	
		Toplam	%	

Tablo 2: Osmanlı Toplum Yapısına Göre 18. Yüzyılda (1112-1214) Edirne Vakıf Kurucuları

Padişah		-	-	69,39
A	Dîvân-ı Hümayûn Üyeleri	-	-	
S	Ehl-i Örf	10	20,41	
K	İlmiye	8	16,33	
E	Kalemiye	-	-	
R	Tarikat Erbâbı	8	16,33	
İ	Ehl-i Örf Mensubu	5	10,20	
L	Sâdât/ İlmiye ve Tarikat Mensupları	3	6,12	
E	Reâyâ	6	12,24	12,24
R	Mesleği ve Grubu Bilinmeyenler	2	4,08	18,37
	Vakfiyesi Olmayan	7	14,29	
Toplam		49	100,00	

Tablo 3: Meslek ve Unvanlarına Göre 17. Yüzyıl (1008-1111) Osmanlı Vakıf Kurucuları

	VAKIF KURUCULARI		TOPLAM	%
	Dîvân-ı Hümayûn	Vezîr-i a’zam	2	9,09
A S K E R İ L E R	Ehl-i Örf	Darüssaade Ağası	1	36,36
		Saray-ı Âmire Hazinesdarbaşı	1	
		Paşa Kethüdâsı	1	
		Bostancıbaşı	1	
		Surre Emîni	1	
		Mirahur Şehriyârî Kethüdâsı	1	
		Matbah-ı Âmire Emini	1	
		Bey	1	
	İlmiye	Kadı	1	9,09
		Vâiz	1	
	Kalemiye	Defterdâr	1	4,54
	Tarikat Erbabı	Şeyh	1	4,55
	Ehl-i Örf Mensubu	Hatun	1	4,54
	Sâdâd/ İlmiye ve Tarikat Mens.	Derviş kızı	1	4,55
REÂYÂ	Ehl-i Hiref	Bezzâz	1	4,55
		Mesleği ve Unvanı Belirtilmeyenler	4	18,18
		Vakfiyesi Olmayan	1	4,55
	TOPLAM		22	100,00

Tablo 4: Meslek ve Unvanlarına Göre 18. Yüzyıl (1112–1214) Osmanlı Vakıf Kurucuları

	VAKIF KURUCULARI		TOPLAM	%
A S K E R İ L E R	Ehl-i Örf	Paşa	1	20,41
		Mutasarrıf	1	
		Hâssa-i Hasekî	1	
		Serbostaniyân-ı Hâssa	1	
		Dergâh-ı Âli Müteferrikası	1	
		Hadika-i Hâssa Kethüdâsı	1	
		Tevkî-i Esbâk	1	
		Sadr-i Âli Kethüdâsı	1	
		Subaşı	1	
		Bostancıbaşı	1	
	İlmiye	Kadî	2	16,33
		Müderres	1	
		Hoca	1	
		Fakih	1	
		Kadî	1	
		Molla	1	
		Kurrâ	1	
	Kalemiye	-	-	-
	Tarikat Erbabı	Şeyh	3	16,33
		Rûfâi Şeyhi	1	
		Tarikat-i Âliye-i Celvetiyeden	1	
		Edirne Mevlevihanesi Şeyhi	1	
		Bektâşi Hülefâsından	1	
		Tarikat-ı Gülşeniyeden	1	
	Ehl-i Örf Mensubu	Hatun	3	10,21
		Sultan	1	
		Sultan/Sûfiye	1	
	Sâdât/ İlmiye ve Tarikat Mensupları	Es-Seyyid	2	6,12
		Nâkibzade /Es-Seyyid	1	
R E Â Y Â	Ehl-i Hiref	Bâzergân	2	12,24
		Haffâf	1	
		Nalburzâde	1	
		Düdükcü	1	
		Kasap	1	
		Mesleği ve Unvanı Belirtilmeyenler	2	4,08
		Vakfiyesi Olmayan	7	14,29
		TOPLAM	49	100,00

Tablo 5: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı

			VAKFİYE BİLGİLERİ
1	VAKFIN ADI		Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı
2	VAKFİYE TARİHİ		23 Safer 1089 H.
6	TAMİRAT	1	Kayseri İncesu’daki vakıflarının ve suyollarının bakım ve onarımı için günde 15 akçe;
		2	Merzifon’daki cami ve medrese su yollarının bakım ve onarımı için günde 8 akçe;
		3	Edirne’deki evkafın suyolcular kethüdası, Boyacılar Çarşısına gelecek suyun suyolcusu (suyolları bakım ve onarım görevlisi), Edirne’de tahmis dükkânı yanındaki çeşmeye gelen suyun suyolcusu için günde 12 akçe;
		4	Vakfın bakım ve onarımı görevlilerin ücretlerinden önce yapılacak ve dikkate alınacaktır. 3000 esedi kuruş ihtiyat akçesi olarak tutulacaktır.
7	ŞARTLAR UYGULANAMAZSA		Mutlaka Müslüman fakirlere harcanacaktır.

8		1	Kaseri/İncesu’daki Camiye yılda 30 kuruşluk hasır, balmumu, zeyt (yağ) ve kandil; İstanbul Hocapaşa Mahallesi’ndeki Cami için günde 4 kuruşluk kandil ve mum, mihrabın iki tarafında yakılmak üzere yılda 10 okkalık balmumu; Vâkıfın Yedikule haricinde yaptırdığı mescid için zeytinyağı, mum, hasır ve kandil için yılda 800 akçe masraf; Edirne’de tahmis dükkânı önündeki fanus için günde 1,5 akçelik yağ; Edirne’de İskifçi Çakıt Mahallesi’nde Germekâş denilen Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi kuyusuna günde 2 akçelik ip, kova vs. malzeme masrafı yapılacaktır.
		2	Merzifon’da Vâkıfın yaptırdığı cami ve medresedeki müderris, vâiz, hatip, birinci imam, ikinci imam ve müezzin için günde 43 akçe;
		3	Merzifon’da Vâkıfın yaptırdığı camide Devirhan, Fetihhân (Fetih Suresi okuyan), muarraf (kimler için okunduğunu da belirterek dua eden), na’thân, temcidhân (çeşitli zikirler yapan), Kur’an okuyan hâfızlar, hafız-ı ecza (cüzleri koruyan), sermahfil, noktacıya günde 90 akçe;
		4	Merzifon’da Vâkıfın yaptırdığı cami ve medresedeki Kütüphaneci, kayyım, ferraş, çerağdar, kandilci, tuvalet temizlikçisi, su yolcu için günde 26 akçe;
		5	Merzifon Narince Köyünde vâkıfın annesi Âbide Hatun’un yaptırdığı mescid-i şerifte imama (ayrıca imam sabahleyin Yasin, öğlen Mülk, İkinci Amme Süresini okuyacak, vâkıfın ecdadına hediye edecek), müezzine (namazlarda kametten önce üçer İhlas ve Fatiha okuyacak, sevabını vâkıfın atalarına hediye edecek) günde 7 akçe; kandilci, kaymakam müteveli, katip, câbiye günde 14 akçe;
		6	Vâkıfın Kayseri İncesu’daki Cami ve medresesinde İmama (ayrıca sabahleyin Yasin, öğlen Mülk, İkinci Amme, yatsıdan sonra Amenerresul’ü okuyacak), vâiz, hatip, müderris, başmüezzin, diğer müezzin, temcidhâna günde 74 akçe; cüzhan, noktacı, kayyım, ferraş, hafız-ı kütüp (kütüphaneci), bevvaba, kaymakam müteveli, katip, cabiye günde 74 akçe;
		7	Kayseri/İncesu’daki vâkıfın yaptırdığı Muallimhâne (Mektep) muallime, başhalifeye (muallim yardımcısına) günde 8 akçe;
		8	İstanbul Hocapaşa Mahallesi’ndeki Camide imama (Sabah namazından sonra Yasin, yatsıdan sonra Mülk Suresi de okuyacak), müezzin, kayyım, süpürgeci, bevvab, kandilci için günde 18 akçe;
		9	Vâkıfın yaptırdığı Yedikule haricindeki mescidde imam, müezzin, kayyım, katip, Yedikule’deki vakıfların cabisi, İstanbul Hocapaşa Mahallesi’ndeki evkafın cabisi için günde 49 akçe;
		10	Edirne’de Cami-i Atik’te şeyhu’l-kurrâ (haftada üç gün Kur’an dersi verecek) günde 15 akçe; kayyım, câbi, katip, ferraş, gece bekçisi, kandilci, Edirne’de Beylerbeyi camiinin kayyımı için günde 14,5 akçe; Edirne’de İskifçi Çakıt Mahallesi’nde Germekâş denilen Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi kuyusundan su çekme görevlisi (âbkeş), Edirne’de Hadika-i Sultaniyede bostancıbaşı günde 4 akçe;
		11	Kamanice Kalesi İçinde vâkıfın bina ettirdiği Camide imam, hatip, birinci, ikinci ve üçüncü müezzinler, kayyım, üç ferraş, âbkeş (suçekici) için günde 142 akçe; dört devirhan (Kur’an okuyan için) günde 20 akçe;
		12	Kamanice Kalesi İçinde Vâkıfın bina ettirdiği Mektepte muallim, iki yardımcı hoca, ferraş günde 30 akçe;
		13	Kamanice Kalesi İçinde vâkıfın bina ettirdiği Cami ve Mekteb Vakıflarında kaymakam müteveli, cabi (tahsildar) ve katip için günde 38 akçe;
		14	İstanbul/Hocapaşa’daki mescidde (Galle fazlasından ihtiyat akçesi 3000 esedi kuruşu geçerse) otuz cüzhan, cüz okuyanların reisi ve noktacıya günde 92 akçe verilecektir.
9	HAYRATI		Kayseri/İncesu’da cami, medresede; Merzifon’da cami, medrese, çeşmeler; Merzifon Narince Köyünde vâkıfın annesi Âbide Hatun yaptırdığı mescid;